

ENRIC PÉREZ FARRÀS

DE MILITAR AFRICANISTA A EXILIAT REPUBLICÀ

TREBALL DE FINAL DE GRAU: GRAU EN HUMANITATS

JUNY 2019

AUTORA: MARTA MAYOR CISA

DIRECTORA: MARTA SANCHO PLANAS

AREA: HISTÒRIA

Al Joan, al Tomàs, i al Josep. *In memoriam* a la Maria, la Núria, l'Albert, en Quicu i la Pepita.

Agraïments:

Voldria expressar la meva gratitud al professor Joan Campàs, a l'Eva, a l'Anna, i a en Pere per la seva inestimable ajuda i paciència i, sobretot pels seus ànims i consells. També vull donar les gràcies a la resta del Camp Base: Isabel, Anna Rosa, Antònia, Diana, Albert, Berta, Marina, Joan, Toni, Txell, Katy, Juan, Núria, Jorge i com no a l'estimat Josep Maria, pel suport que m'han donat en els moments més durs quan pensava que no podria continuar i no em van deixar caure.

Agrair també a la Marta Sancho Planas pel seu suport durant tota la laboració del TFG. En especial també agrair al professor Joan Esculies la seva inesperada ajuda en un tema que crec que ens apassiona a tots dos. A la Maria Corbera per compartir un tros de la seva vida amb mi. I a la resta de la meua família, germà, cunyada i nebots, per entendre sempre que no he pogut estar per ells tot el que voldria ja que els meus estudis molts cops m'han tingut més ocupada del que pensava.

*Pregària breu al senyor
Déu Jesucrist embolcalla
Amb dol extern la baralla
per quatre sous de xavalla*

*Flames de ciris. Buidor
Vetllen la rica sucalla
Trist pensament ja tenalla
la pietosa brivalla:
~~%~~Malaguanyada mortalla¹.*

¹ L'octubre del 1934, Salvador Espriu va escriure el seu primer poema documentat amb el títol de *Dansa grotesca de la mort*. Aquestes darreres estrofes fan referència al 6 d'octubre de 1934.

Índex

Resum.....	1
1. Introducció.....	1
1.1 Justificació i motivació.....	2
1.2 Presentació.....	2
1.3 Tema i objectius.....	3
1.4 Metodologia i fonts.....	4
2. Antecedents republicans.....	6
2.1 De soldat a Capità.....	7
2.2 La seva conversió al catalanisme: Macià.....	7
2.3 Pérez Farràs al capdavant de les esquadres.....	9
3. Els Fets d'Octubre del 1934. Context històric.....	10
3.1 El paper de Pérez Farràs en els Fets d'Octubre.....	11
3.2 La nit i el matí del 7 d'octubre.....	15
3.3 Consell de Guerra, pena de mort i presó.....	17
3.4 Cartes des de la presó.....	20
3.5 L'indult i la seva tornada a Catalunya.....	22
4. Guerra Civil (1936-1939). Context històric.....	24
4.1 Pérez Farràs i la Guerra Civil (1936-1939).....	25
4.2 Alçament militar a Barcelona.....	25
4.3 Columna Durruti-Farràs i el front d'Aragó.....	26
5. L'exili. Context històric.....	29
5.1 Pérez Farràs i l'exili mexicà.....	29
6. Pérez Farràs i Vilassar de Mar. El capità Farràs.....	31
7. Conclusions.....	33
8. Bibliografia/Web grafia.....	36
9. Annexos.....	39

RESUM

L'estudi de la vida política i personal d'Enric Pérez Farràs, ens ha permès apropar-nos a un llarg període històric que va des de la dictadura de Primo de Rivera fins a la postguerra espanyola. Els documents analitzats són un testimoni clau i valuós de aquella època convulsa de la història d'Espanya. L'objectiu de la present recerca és, doncs, aprofundir en la biografia de Pérez Farràs, militar vocacional i home d'acció, per tal de veure com va viure els diferents esdeveniments històrics en els quals en fou protagonista directe o bé testimoni d'excepció. Protagonista dels Fets d'Octubre del 1934, condemnat a mort i indultat posteriorment al final de la Guerra Civil marxà exiliat a Mèxic on va morir. Veient la seva vida, doncs, veiem també la nostra història.

PARAULES CLAU:

República, Pérez Farràs, captiveri, indult, exili.

1. INTRODUCCIÓ

A finals del 1933 i durant el transcurs del 1934, a l'Espanya republicana, cada cop quedaven menys interessats en què prevalgués un règim que, tres anys enrere, havia despertat tantes esperances en la societat. Les expectatives que hom havia posat en la Segona República s'anaven frustrant. Era, doncs, normal que tard o d'hora les diferències entre els qui havien protagonitzat el canvi de règim s'acabessin manifestant. No era previsible, però, que l'equilibri en què es basava aquesta es desfés tan aviat. Els Fets d'Octubre del 1934 foren un punt de no retorn (tot i que no l'únic) que va ferir de mort la Segona República, i va anar portant Espanya a la inevitable Guerra Civil.

Tot i que ens pot servir d'introducció, l'objecte d'aquest treball no és la història d'aquests fets, però sí que en serà un dels punts claus per on passarà la meva investigació. El present treball pren com a objecte d'estudi una de les figures clau de la Segona República. Es tracta del comandant del cos de mossos d'esquadra Enric Pérez Farràs. Al comandant se'l descriu com un home alt, ben plantat, simpàtic, d'una rudesia cordial, arrauxat i valent fins a la temeritat. Amic

personal dels presidents Macià i Companys, jugà un paper cabdal en la història recent de Catalunya.

1.1 Justificació i motivació

La principal motivació és reconstruir la seva vida i carrera professional amb tots els documents que he pogut trobar. Classificar aquests documents i observar la seva evolució històrica ha estat un altre punt important de la recerca.

El perquè de la biografia de Pérez Farràs i no de cap altre militar, és el que responc en aquest treball. D'entrada haig de dir que l'objectiu d'aquest treball no és realitzar cap enaltiment de la vida militar ni tampoc explicar el militarisme espanyol. La meva principal motivació és fonamentalment històrico-política. És doncs un objectiu personal que pretén veure el paper desenvolupat per Pérez Farràs en determinats moments històrics i polítics ja que aquest serà el camí que ens servirà per recórrer els diferents esdeveniments que va viure el personatge. El fet de ser militar el portà a viatjar molt i, per tant, a estar present en molts fets els quals explico des del punt de vista tant biogràfic com històric. La seva professió el portà fins i tot a les portes de la mort, essent indultat posteriorment. S'ha de tenir present que el període històric viscut per Pérez Farràs és un època molt complexa.

Hi ha una vinculació en la història de Pérez Farràs i el meu poble natal Vilassar de Mar; vull estudiar la relació que el comandant hi tenia ja que em consta que era una persona molt apreciada i estimada, doncs hi vivia. En el moment de la seva condemna a mort pels Fets d'Octubre del 1934, el poble de Vilassar va demanar varies vegades el seu indult. Un cop alliberat, Vilassar li va retre un homenatge. És llegint sobre la Guerra Civil al poble on vaig descobrir la seva figura.

1.2 Presentació

El meu propòsit inicial era fer una investigació sobre algun fet puntual de la Guerra Civil a Vilassar de Mar. Començant a llegir premsa de l'època em vaig trobar amb la figura del Capità Farràs. Interessada a saber qui era, vaig descobrir que va ser un dels protagonistes o testimoni directe tant dels Fets d'Octubre del 1934 com de la sufocació de l'açament militar del 1936 a Barcelona, entre

d'altres esdeveniments. Així, doncs, em vaig adonar que havia topat amb un personatge molt important històricament parlant; aquest fet em va fer replantejar la cerca i vaig decidir centrar-me en la seva persona. Penso que a través de la seva vida es pot recórrer una part molt important de la història de Catalunya.

1.3 Tema i objectius

La intenció i l'objectiu del treball que presento és la interacció entre els esdeveniments històrics i l'evolució política d'Enric Pérez Farràs. Veurem i esbrinarem els fets cabdals que li van tocar viure: des del seu pas per Àfrica com a militar espanyol fins al seu exili republicà a Mèxic, passant pels fets del 6 d'Octubre del 1934, el paper que va tenir en l'aixecament militar el 19 de juliol del 1936 a Barcelona, la seva marxa al front d'Aragó amb la Columna Durruti i, finalment, el seu exili i mort a Mèxic.

La complexitat del període històric i la dispersió de la documentació ha complicat molt aquesta recerca. Fins on es sap, no hi ha cap llibre escrit per ell o parlant completament de la seva figura històrica. Pérez Farràs espera encara ser biografiat (Esculies, 2018). Autors com Preston, Beevor, Fontana, Ucelay da-Cal o López Esteve, entre d'altres, en parlen en els seus treballs però no d'una manera àmplia com he volgut fer en la present recerca.

Me centrarà a analitzar com va passar de l'exèrcit espanyol al cos de mossos d'esquadra, quina va ser la seva implicació en els Fets d'Octubre del 1934, el paper que desenvolupà en l'aixecament militar del juliol del 1936, la seva anada al front amb la Columna Durruti i el per què del seu exili. L'objectiu central d'aquest treball és, doncs, posar de relleu la importància que la seva figura històrica ha tingut en la història contemporània de Catalunya i, també, d'Espanya.

Aquesta recerca s'interessa, doncs, per la seva vida, en el sentit d'estudiar-la professionalment però també privadament. Va ser Capità de l'exèrcit espanyol, Comandant dels Mossos d'Esquadra. Durant la Guerra Civil retornà a l'exèrcit tornant, posteriorment, al Cos de Mossos d'Esquadra, una vida molt agitada com els temps que li va tocar viure. El propòsit ha estat, doncs, classificar els documents per poder analitzar el per què d'aquests canvis.

Aquest treball disposa, també, d'una font d'interès històric-polític ja que tinc una còpia del consell de guerra, document històric molt rellevant, que el 1934 el portà a les portes de la mort, un document inèdit. Expresso un agraïment especial al professor Joan Esculies, per haver-me'n proporcionat una còpia digital.

A nivell personal he volgut obtenir un millor coneixement del període històric viscut per Pérez Farràs, al mateix temps que una part de la història del meu poble, ja que fou el seu lloc de residència durant uns anys. M'agradaria pensar que el present treball despertarà interès històric en d'altres, en el sentit que percebin la importància que el personatge va tenir en el decurs d'alguns fets cabdals de la història recent de Catalunya.

M'he marcat uns determinats objectius. Entre d'altres són: descriure les formes de vida d'un militar a l'exèrcit espanyol en el període que va des de la Dictadura de Primo de Rivera fins a la Segona Guerra Mundial. Veure com les circumstàncies històriques incideixen en la biografia política de Pérez Farràs. Saber el per què va estar empresonat a diferents presons de l'Estat. Esbrinar què hi feia un militar al front de guerra amb un anarquista com Durruti. Aquestes i d'altres qüestions, han estat les que m'han anat guiant al llarg del treball. Un cop se'ns hi ha donat resposta podré demostrar l'interès històric del personatge i el què va representar.

1.4 Metodologia i fonts

La persona de Pérez Farràs com ja he dit, no disposa de gaires fonts secundàries, diferents autors en parlen, però en fan referències minses. Per això ha estat necessària una recerca bibliogràfica molt àmplia i curiosa per poder extreure els punts clau del treball i, el que és més important, un buidatge intensiu i extensiu de la premsa de l'època.

L'única font primària que he trobat que parla abastament sobre Pérez Farràs és el llibre *Al servei de Catalunya i de la República. La desfeta 6 d'octubre del 1934* escrit pel també mosso d'esquadra, Frederic Escofet narrant els fets

dels 6 d'Octubre de primera mà². La repercussió que aquests va tenir en la seva carrera professional va ser molt important ja que a causa de la seva participació en ells Pérez Farràs va ser condemnat a la pena capital. Una altra font molt rellevant és l'arxiu Jaume Creus on hi ha una magnífica mostra de la correspondència que aquest polític d'ERC va mantenir amb el comandant. També dins la revista *España Nueva* de 1950 hi ha un interessantíssim article biogràfic sobre Pérez Farràs escrit per Bladé i Desumvila.

En primer lloc s'ha realitzat una cerca bibliogràfica per contextualitzar la figura d'Enric Pérez Farràs en el seu període històric que engloba des del seu naixement a la ciutat de Lleida el 1885, fins la seva mort a l'exili a la ciutat de Cuautla (Mèxic), el 1949. Després, s'han consultat diversos arxius per tal de documentar els fets més rellevants de la seva trajectòria. En tercer lloc, he recollit informació d'una persona coetània del comandant mitjançant una entrevista així com d'algun escrit fet per ell mateix des del seu exili mexicà. Hemeroteques com la del diari *La Vanguardia* o la digitalització de la revista mensual *Quaderns de l'exili*, serveixen per establir aquestes relacions memòria-història. Mitjançant cartes escrites des de la presó on estava confinat arran dels fets del 6 d'Octubre del 1934, s'ha pogut establir connexions amb persones i fets de l'època.

El mètode de treball, doncs, de tipus qualitatiu, es basa en l'anàlisi i interpretació de documents rellevants dins la vida de Pérez Farràs, tant els de tipus més personals, els quals m'han permès fer el relat més pròpiament biogràfic, com els documents històrics mitjançant els quals he realitzat l'estudi històric-polític d'aquesta recerca. El fet del seu exili i mort a Mèxic, dificulten el contacte amb els seus descendents; la seva esposa va sol·licitar dita nacionalitat posteriorment.

És per tot això que el present treball té un biaix cronològic afegit, és el que dota d'interès l'anàlisi i l'evolució del personatge, i el que ens ha permès esbrinar el perquè dels canvis dins l'estament tant de l'exèrcit com dels cos de mossos de squadra. Un estudi que va des de la dictadura del general Primo de Rivera, la

² Aquest llibre explica, des de la perspectiva d'Escofet, el paper desenvolupat per Pérez Farràs en els Fets del 6 d'Octubre del 1934.

Segona República, la Guerra Civil i, fins i tot, la Segona Guerra Mundial. Un personatge històric que de ben segur no deixarà a ningú indiferent.

2. Antecedents republicans

Dels primers anys de Pérez Farràs se'n sap ben poca cosa ja que és l'època menys documentada. És però per un article de la professora Virginia Costafreda³, i pels escrits de Artur Bladé, gran coneixedor de la seva persona, que trobem les primeres dades.

Enric Pérez Farràs neix a Lleida un 29 d'agost del 1885 en una casa del carrer Major, i mor exiliat a Cuautla (Mèxic) el 10 d'agost del 1949 amb 64 anys. Els antecedents familiars de Pérez Farràs són interessantíssims tal i com ens diu Bladé (2011). El seu avi patern era de Valladolid, la seva àvia paterna de Còrdova. Per banda de mare però, tots els seus ascendents eren catalans. Era, doncs, fill d'un coronel d'infanteria liberal d'origen castellà, que havia estat company de conspiracions del general Prim; tots els avantpassats per part de pare havien estat militars i liberals. La mare era igualadina però tenia ascendències agramuntines. L'avi de l'Enric, l'agramuntí Pere Farràs Mora, estava casat amb Rosa Vila que era d'igualada i fou aquí on nasqué la seva filla Teresa Farràs Vila. Teresa es casà amb l'oficial d'infanteria lleidatà Enric Pérez Dalmau i tingueren tres fills: Enric, Teresa i Rosa (Costafreda, 2001).

Pérez Farràs va estudiar batxillerat a l'institut de Lleida, va acabar-lo abans dels 15 anys. A l'institut ja va entrar en contacte amb personatges republicans. Tenia amistats dins del que Bladé (2011) anomena la bohèmia lleidatana, tota una institució a Lleida de la qual formaven part, entre d'altres, l'escultor Julio Antonio o el novel·lista Pío Baroja. La seva vocació militar li va arribar ben aviat ja que acabat el batxillerat i, seguint la tradició familiar, va decidir estudiar la carrera d'armes. Quan el 1931 Enric va ser nomenat Cap dels mossos d'esquadra, el pare era ja un comandant retirat i vivia a Lleida. Pérez Farràs és, doncs un militar vocacional.

³ La professora Virginia Costafreda, va escriure aquest article sobre el president Macià i en ell també hi va incloure part de la biografia de Pérez Farràs.

2.1 De soldat a capità.

Pérez Farràs va començar els estudis militars a l'Escola Militar Preparatòria de Guadalajara. En acabar volia entrar a l'Acadèmia però no va poder degut a que el ministre de la Guerra el general Weyler, va decretar el tancament de totes les Acadèmies militars d'Espanya⁴. Per tal d'aprofitar el temps, es va matricular a la Facultat de Medicina de Barcelona, fou en aquesta època que conegué a Lluís Companys i Francesc Layret⁵. Un cop es van reobrir les Acadèmies Militars, l'Enric es traslladà a Toledo i, després a l'Escola d'Artilleria de Segòvia on, amb vint anys, va sortir-ne amb el grau d'Enginyer Primer Tinent (Bladé, 2011). L'Enric marxà a Àfrica com a Tinent on hi estigué onze anys servint en la policia indígena, fou ferit al braç esquerra (*La correspondència militar* 24/8/1914).

2.2 La seva conversió al catalanisme: Macià.

Pérez Farràs tornà d'Àfrica a Lleida el 1916 (Bladé, 1950). Allà va recuperar la vella amistat familiar que els unia amb Macià. Aleshores Macià ja s'havia separat de l'exèrcit per no aprovar actes de violència comesos per aquest com van ser els fets del *Cu-cut!*⁶. L'ex-Coronel, que ja començava a ser tot un símbol a Catalunya, sempre va sentir una profunda estima pels seus companys d'armes artillers. En el cas de Pérez Farràs, l'estima encara fou més gran degut al viratge d'aquest cap a les mateixes ideologies catalanistes. Pérez Farràs deia que Macià no era ni un renegat ni un traïdor com afirmava la premsa espanyola, sinó que era un home incapaç de suportar la indignitat (Bladé, 2011). Macià en aquell moment tenia vint anys més que l'Enric i la seva influència del primer vers

⁴ Durant el govern de Mateo Sagasta (1885-1890) i sota l'ordre del general Weyler, es tancaren provisionalment totes les Acadèmies militars. (Bladé, 1950:25). Degut a la desfeta de Cuba es produí la repatriació d'un gran nombre d'oficials i caps, això va fer que el general Weyler (aleshores ministre de la Guerra), prengué dita decisió.

⁵ Companys i Layret començaven ja a actuar dins de l'Associació Escolar Republicana el què, uns anys més tard va ser un dels corrents més importants del republicanisme català (Bladé, 2011).

⁶ Al novembre de 1905, el setmanari satíric *Cu-cut!*, va publicar una caricatura sobre la desfeta de Cuba que l'Exèrcit considerà ofensiva. El dia 25 del mateix mes, oficials de l'Exèrcit amb d'altres comandaments militars i civils, van destruir la impremta i la redacció tant del *Cu-cut!* com de *La veu de Catalunya*. Macià, que en aquells moments era Tinent Coronel d'Enginyers a la Comandància de Lleida, no va voler donar suport a dita acció per considerar-la anticatalana i la va qualificar de "fets salvatges d'indisciplina". Consultable a:

<http://francescmaciacommemoracio.blogspot.com/2009/08/fets-del-cu-cut-la-revolta-individual.html> [Data de consulta 9/5/19]

el segon va ser molt important. És doncs aquí on trobem l'evolució de pensament de Pérez Farràs.

Els anys de la Primera Guerra Mundial, l'Enric els passà a Barcelona. Quan ja era capità es traslladà a Pontevedra on coneix Elizabeth Coemans, la dona que serà la seva companya tota la vida i amb la que va tenir una filla, ella aleshores, ja era una destacada violinista. Posteriorment va ser destacat a Mataró i es quan Pérez Farràs va residir a Vilassar de Mar. Un cop establert a Mataró, va tornar a entrar en contacte amb elements republicans i catalanistes. Va ser aleshores quan es va obrir un període de conspiracions cap a la dictadura de Primo de Rivera i Alfons XIII. El gener del 1929 es duria a terme un complot per enderrocar tant al dictador Primo de Rivera com al monarca Alfons XIII. Aquest complot però, era feble, estava centrat només per una de les armes de l'exèrcit: els artillers. Aquesta arma patia la repressió que Primo de Rivera havia desfermat sobre ells arran de la *Sanjuanada*. La *Sanjuanada* havia estat un aixecament militar frustrat contra el dictador el dia 24 de juny del 1926. Aquest conflicte, el produí contra el dictador l'arma d'artilleria, arran d'una nova llei que aquest promulgà per regular els ascensos. El cop del 29 també va fracassar. En els dos fets, Pérez Farràs hi va estar implicat.

Arran d'aquests esdeveniments, l'Enric era ja un element sospitós i estava fitxat per la Policia, quan el Cos d'artilleria el gener del 29 es va solleva, fou cessat de l'exèrcit fet que va propiciar que es dedicés a activitats polítiques seguint les passes de Macià que en aquells moments estava exiliat. Amb l'intent de revolta de Macià amb el que es va conèixer com els Fets de Prat de Molló, l'Enric passà a França per sumar-s'hi⁷. Es trobava a Toulouse però l'estació estava presa militarment i no pogué desplaçar-se a Prats de Molló.

⁷ Macià comandava des de l'exili, un petit exèrcit d'uns 300 homes anomenat Exèrcit Català que havia de passar als Pirineus i encendre la insurrecció contra la tirania de l'exèrcit Espanyol. El moviment va fracassar (Miravittles, 1945: 5-6).

2.3 Pérez Farràs al capdavant de les esquadres.

El dia 28 de gener del 1930, Primo de Rivera (Beevor, 2014: 26):

presentó su dimisión al rey y se exilio en París, donde murió el 16 de marzo siguiente. El día 30 de enero, Alfonso XIII, que ya no podía regresar al marco constitucional que él mismo había quebrado, encargó el gobierno a otro general, Dámaso Berenguer.

Amb el govern Berenguer, Pérez Farràs tornà a vestir l'uniforme de carter, aquest cop però, en situació de disponible. El capità general de Catalunya, el capità Despujols (Bladé,1950), va intentar col·locar-lo en diverses places perdudes de la Península ja que deia que no volia oficials revolucionaris a Catalunya

El 14 d'abril del 1931, Pérez Farràs en companyia del capità Garcia Miranda (Bladé, 2011), es va presentar a l'ajuntament en el mateix moment en el qual Companys proclamava la República, era per posar-se a les ordres de aquesta, Companys al veure-li digué que anés a parlar amb Macià el qual es trobava sense militars al seu costat doncs el comandant i els oficials dels mossos d'esquadra havien anat tots a posar-se a les ordres del general Despujols que era el capità general de Catalunya designat pel govern de Madrid. Aquella mateixa tarda Macià va nomenar l'Enric comandant dels mossos d'esquadra. Amb l'arribada de la República però, va ser Despujols qui va haver de marxar. A les escales de capitania (Bladé, 1950:25) es van trobar tots dos, l'Enric acompanyava al nou capità general de Catalunya López Ochoa:

- *Mi general, - dijo Pérez Farràs-, hace quince días que usted no me quería en Cataluña. Pero ahora es usted quien tendrá que marcharse.*
- *Lo que el pueblo ordene-, contesto Despujols con un ligero acento irónico en un Rincón de la voz.*

Si fins el 1931 la història dels Mossos d'Esquadra, estava basada en la història del cos, és a dir caçant bandolers i imposant respecte als malfactors sempre d'una manera èpica, des del 1931 a 1939 es generà un nou mite (Cardona *et al.*, 1981). Les Esquadres de Catalunya ara s'identificaven amb les

institucions del govern autònom català com a força d'ordre públic catalana per contrast amb les policies estatals. Amb la proclamació de la II República, els caporals dels mossos que no signaren la adhesió al nou règim, foren destituïts. A partir de aquell moment, tan Pérez Farràs com Escofet farien de ajudants de camp de Macià. Pérez Farràs, arribà a ser tant popular com Macià, el va acompanyar en tots els viatges arreu de Catalunya; de fet, en les fotografies de l'època es pot observar la figura imponent del comandant com si fos el guarda espatlles del President. El dia que va morir el President, Pérez Farràs estava a la cambra mortuòria com així ho indica el diari *La Vanguardia* de data 26 de desembre de 1933⁸. A la mort de Macià i ja amb Companys al capdavant del Govern, Pérez Farràs seguiria en el seu càrrec.

Entre els funcionaris de la Generalitat Pérez Farràs era un home familiar, era molt actiu i a cops a la comandància se'navorria. Explica Bladé (2011) que sovint pujava a fer la volta per les conselleries i les dependències, parlava amb tothom i revisava els rellotges, volia que tots anessin alhora. Quan un se'n espantava l'Enric es treia la guerrera i el posava novament en marxa. El cos de mossos va quedar lligat, doncs, a les figures dels presidents de la Generalitat Macià i Companys. Pérez Farràs destacà com a republicà i lleial a la causa popular juntament amb Escofet..

3. Els fets d'Octubre del 1934. Context històric.

Després de la dictadura de Primo de Rivera (1923-30), Alfons XIII encapçalava la transició cap a la democràcia. El 12 d'abril del 1931 es van convocar eleccions municipals les quals donaren una victòria aclaparadora a ERC. Francesc Macià proclamà la República Catalana dins d'una Federació de Pobles Ibèrics. Dues hores després la Segona República Espanyola era proclamada a Madrid. Alfons XIII va haver de marxar. El 17 d'abril es restablí la Generalitat de Catalunya amb Macià com a president.

⁸ *Rodeando el lecho mortuario estaban la esposa, Doña Eugenia, sus hijos, Josefina, María y Juan, su hijo político, Dr. Peyri, su sobrino, doctor Cortés, el médico de cabecera, doctor Villardell, la Sra. de Cortés, el Sr. Pérez Farras y el capitán señor Escofet, ambos con sus esposas.*

El 9 de setembre del 1932, les Corts aprovaren l'Estatut d'Autonomia, no sense prèvies retallades, i el 6 de desembre es constituïa el Parlament de Catalunya amb Lluís Companys com a president. A Espanya el 1933 es varen celebrar eleccions guanyant-les la coalició del Partit Republicà de Lerroux i la CEDA de Gil Robles, començava el que sovint s'ha anomenat Bienni Negre. Les diferències entre el govern d'esquerreres de la Generalitat amb el de centredreta de Madrid, cada cop dificultarien més les relacions. Amb l'aprovació l'abril del 1934 per part del Parlament de la Llei de Contractes de Conreu, la qual des de Madrid va ser anul·lada, acabaren de confirmar la crisi interna entre ambdós governs.

Els fets del sis d'octubre del 1934 varen ser, doncs, un moviment insurreccional del govern autònom català vers la cada vegada política més conservadora del govern espanyol.

3.1 El paper de Pérez Farràs en els Fets d'Octubre.

El paper que Pérez Farràs jugà en els Fets d'Octubre del 1934, és segurament el fet més documentat de la seva biografia. Per saber que va passar aquell dia, els dies previs i els posteriors, disposem del llibre de Frederic Escofet, que fou, juntament amb l'Enric, protagonista destacat d'aquelles jornades i de la seva posterior repressió. El llibre, però, relata els fets des de la visió d'Escofet.

El dissabte 6 d'octubre, Barcelona estava sota els efectes d'una vaga general secundada per Aliança Obrera i controlada per la Generalitat. Les metralladores s'havien instal·lat a la Plaça Catalunya. Les precaucions preses pel conseller de Governació Josep Dencàs, eren elevades. Pensem que els escamots patrullaven pels carrers així com també els elements d'Aliança Obrera i les forces de seguretat d'assalt. A mesura que anava avançant el dia, anaven arribant notícies i rumors que a la resta d'Espanya el moviment també s'havia estès. L'Aliança Obrera havia ocupat el local de l'antic Foment del Treball Nacional, però el conseller Dencàs es negà a proporcionar-los armament.

Al migdia, Pérez Farràs va ordenar que les forces que es trobaven destacades al Parlament de Catalunya s'incorporessin al Palau de la Generalitat establint així un servei al llarg de Via Laietana, Jaume I i la Plaça de la República

(actualment plaça Sant Jaume). Un oficial d'assalt amb gent del seu cos, va arribar a la Generalitat amb l'objecte de reforçar la defensa del Palau i sota ordres de Dencàs, Pérez Farràs va considerar que amb els seus homes ja disposava de mitjans suficients si arribava l'hora de defensar l'edifici.

Per la tarda, el general Batet molt alarmat per el caire que estaven prenent els fets, es dirigí a la Generalitat per parlar amb el president Companys. Batet va sortir de la Generalitat sense obtenir cap resultat. Pérez Farràs tenia a la Generalitat uns 300 efectius. Cap al vespre una gran manifestació d'Aliança Obrera arribà a la plaça sense cap aldarull. Els cartells dels manifestants demanaven la República Catalana però també demanaven ser armats. Una delegació pujà a entrevistar-se amb el President Companys. A partir d'aquell moment la concentració de gent davant de la Generalitat encara va ser més gran. Grups proveïts d'armes anaven entrant a la Plaça amb la intenció de quedar-s'hi. Pérez Farràs, secundat pels mossos i després de varies intervencions enèrgiques parlant amb aquests grups, els va obligar a marxar. Va començar a córrer la veu que a les vuit del vespre, el President faria un parlament des del balcó de la Generalitat, en el qual deixaria clara la posició del Govern davant la difícil situació política espanyola.

A les vuit i vint minuts del vespre, Companys, acompanyat del Govern en ple, sortí al balcó i quan es va fer el silenci a la plaça llegí el text on proclamà l'Estat Català dins de la República Federal Espanyola. La plaça es desbordà d'entusiasme. Després de la declaració de Companys, la gent començà a marxar fins que la plaça quedà buida del tot. Començaren a arribar grups armats per si calia defensar-la però Pérez Farràs considerava que els mossos allà presents ja eren suficients per una eventual defensa i els obligà a marxar.

Per la seva banda, el general Batet va ser requerit pel President Companys perquè acatés la República Federal, Batet demanà una hora de temps per donar resposta⁹. El President donà l'ordre personalment a Pérez Farràs perquè defensés tant el Palau com la plaça contra qualsevol atac, l'Enric

⁹ El general Batet era el cap de la IV Divisió Orgànica i, per tant, la primera autoritat de Catalunya. Segons Barrull (2014: 90) «Tanmateix, La decisió que anava a prendre el general no podia sorprendre a ningú mínimament informat, ja que des de l'estiu no s'havia estat de dir que ell compliria les ordres que li donés el govern».

va traslladar l'ordre als dos capitans allà presents, Escofet i López Gatell, que es disposaren a complir-la. L'Enric, va rebre una trucada d'un ajudant del general Batet perquè es presentés a la Divisió, ell però li contestà que no podia anar-hi sense la prèvia autorització del President de la Generalitat que era de qui ell depenia. D'aquella breu conversa telefònica, Pérez Farràs comentà més tard, que en cap moment se li havia dit que anaven a publicar el ban de declaració de l'estat de guerra.

Des de fora de la Generalitat arribaven notícies. Escofet explica que els hi deien que tan les forces d'Assalt com les de Seguretat, s'havien adherit al moviment, notícies esperançadores, però que no eren certes, com més tard es va demostrar. Al vespre, mentre tot estava tranquil, el personal de les Esquadres van anar, en dos torns, a sopar, tenien mitja hora per fer-ho. Fou en el canvi de torn, en el qual anaven a sopar Pérez Farràs i Escofet, quan foren avisats que forces de l'exèrcit es dirigien cap al Palau de la Generalitat. S'havien de prendre decisions, l'Enric tot sol, pistola en mà i amb el braç estès, anà al encontre de les tropes de l'exèrcit.

En aquell moment i, havent-se Pérez Farràs amb el cap de les forces de l'exèrcit, Fernández Unzué, es mantingué un diàleg (Escofet, 1973: 120):

Pérez Farràs: *¿Dónde vais?*

Fernández Unzué: *A ocupar la Generalidad.*

Pérez Farràs: *No lo conseguiréis, porque yo estoy encargado de defenderla.*

Fernández Unzué: *Ya lo veremos*

Crits de «*Viva la República Española!*», se sentiren des de les files de l'exèrcit, Pérez Farràs contestà «*Viva la República Federal!*». Pérez Farràs (Escofet, 1973 :120):

Es retirava capcot i reposadament al meu encontre, es van distingir veus de comandament i el soroll metàl·lic característic de descarregar les bateries de muntanya. I de sobte, ens sorprengué l'espètec d'un tret de fusell, seguit immediatament de molts altres.

Començava una confusió amb intercanvi de trets. Ni Pérez Farràs, ni Escofet ni López Gatell van donar l'ordre de disparar. Tot i això, l'Enric fou acusat posteriorment no només de donar la veu de foc sinó que també se li atribuï la mort d'un capità de estat major. Aquest fet però va ser desmentit per l'Auto que va fer l'auditor militar (Escofet, 1973: 123).

... rompieron fuego los Mozos que se hallaban detrás de él, a cuyo acto subsiguio la retirada de los agresores al edificio de la Generalidad, desde donde se continuo haciendo fuego, que, naturalmente, fue contestado y produjo bajas en la tropa, continuando el tiroteo hasta la llegada de una compañía de infantería a la que acompañaba el capitán Suárez de Estado Mayor, que fue herido y murió después, y con el refuerzo de otra compañía de ametralladoras que también se presentó...

La pregunta que es feien els caps dels mossos era com havien pogut arribar les forces de l'exercit fins a la Generalitat. Els caps no sabien si aquetes tropes estaven ordenades pel general de la Divisió o actuaven per compte propi. De fet, els mateixos caps dels mossos pensaven que Batet no donaria l'ordre de prendre la Generalitat i restaria fidel a les ordres de Companys i, si ho feia, havia de ser prèvia publicació del Ban de la declaració de l'estat de guerra. Recordem que a Pérez Farràs en la seva breu conversa telefònica amb l'ajudant de Batet, no se li havia comunicat que l'estat de guerra estès declarat. Declarar el Ban de guerra (Escofet 1973), representava que el mossos, en ser un cos subordinat de l'exèrcit, passaven a dependre directament de aquest i, per tan en cas de no acatar-lo es posaven en situació de rebel·lia. És per això que els caps dels mossos pensaven que abans de publicar-lo Batet, intentaria per tots els mitjans fer-los comprendre les responsabilitats que contreien i, per tant, les seves conseqüències

A partir de aquell moment, sobre el Palau de la Generalitat i del Ajuntament, el foc de artilleria i de metralladora ja no va cessar. Tampoc va parar el foc de les forces de la Generalitat. Dins de la Generalitat hi havia, llevat Dencàs que es trobava al palau de Governació, tot el govern en ple. Pérez Farràs però, només tenia a la seva disposició 150 homes, ja que la resta havien sortit amb el torn de

sopar i ja no havien pogut entrar. L'Enric explicà al govern quina era la situació militar en la qual es trobava la Plaça de la República. El comandant pensava (López Esteve, 2012), que si se aconseguia mobilitzar una columna d'un centenar d'homes armats que ataquessin per la rereguarda a les tropes de l'exèrcit es podria posar en serioses dificultats els soldats de Fernández Unzué.

La pregunta cabdal que es feien els caps de les esquadres és perquè les primeres unitats de l'exèrcit que sortien de les seves casernes, arribaven tranquil·lament a la Generalitat si primer havien de passar tant per Governació com per la Comissaria General d'Ordre Públic, centres que ells creien plens d'homes i materials preparats per la lluita. La resposta era que ningú va donar mai l'ordre d'atacar.

3.2 La nit i el matí del 7 d'octubre

Pérez Farràs aquella nit acudia a tot arreu de l'edifici on se li demanava. Poc a poc arribaven notícies, el Ban de guerra havia estat publicat i per tan sabien que estaven en plena rebel·lia, (Escofet, 1973: 129):

La nostra consternació era gran. Era lamentable que unes circumstàncies fortuïtes, estranyes a la nostra voluntat, ens haguessin conduït a prendre una actitud de rebel·lia i a enfrontar-nos amb els nostres companys d'armes; el nostre dolor augmentava en tenir precisament enfront nostre uns homes amb els quals, a més de la companyonia, ens unien vincles d'amistat i simpatia.

Pérez Farràs li comentà a Escofet que aquests esdeveniments marxaven molt malament i començava a témer que ningú respondria a les contínues crides d'ajut que feia Companys, ja que el poble es mantenia tancat a casa i havia deixat d'exterioritzar el seu entusiasme. Les forces d'ordre públic, per la seva banda, restaven passives. S'ha de dir que el conseller de Governació, Dencàs, disposava de 2.000 guàrdies de Seguretat i Assalt i de 4.000 escamots preparats militarment, també es comptava amb el Cos de Sometents i dels rabassaires armats. Si aquestes forces no actuaven, tot hauria fracassat (Escofet, 1973).

En mig del silenci de la nit, Pérez Farràs i Escofet decidiren sortir a la plaça a veure de primera mà com estava la situació. Avançaren cap a l'Ajuntament,

algú els va disparar i tornaren a entrar a la Generalitat. Saberem que al teatre Novetats hi havia concentrats 400 homes que esperaven ordres de Dencàs ja que aquest els hi havia ordenat que no fessin res sense una ordre seva, per diferents punts de la ciutat hi havia repartits diferents escamots també preparats. L'ordre per atacar, però, que havia de venir tant de Dencàs com de Coll i Llach (en aquells moments comissari general d'Ordre Públic), no va arribar mai. Les tropes de l'exèrcit, durant tota la nit, anaren prenent posicions per atacar l'edifici de la Generalitat a la matinada. Hi havia rumors que a aquests atacs també s'hi sumaria la marina amb els seus efectius. L'Enric volia tenir confirmació d'aquests fets i va telefonar a un amic seu tècnic en el centre aeronàutic, aquest li confirmà que pensaven atacar i li informà de l'eficàcia que podia tenir aquest bombardeig. Pérez Farràs va comunicar la notícia al President, aquest li comunicà al seu torn, que de la Comissaria General d'Ordre Públic havien desertat tan Coll i Llach com la majoria de l'oficialitat. El President li digué a Pérez Farràs que proposés a Escofet que es fes càrrec del Comissariat d'Ordre Públic, aquest li traslladà a Escofet que acceptà. Des del seu nou lloc, Escofet va telefonar a Pérez Farràs per dir-li que disposava de forces, no gaire nombroses, però que estigués preparat per secundar-lo des del Palau.

Escofet intentà per tots els mitjans reunir homes disposats a defensar la Generalitat però no ho aconseguí, ni Coll i Llach ni Dencàs el varen ajudar. Hagué, doncs, de trucar al President i comunicar-li que no havia acomplert la seva missió i que no hi havia res a fer. Companys digué (Escofet, 1973: 141): «Aleshores, no hi ha altra solució que rendir-me. Vaig a comunicar-ho al general de la Divisió.» A les 6 del matí el president va telefonar a Batet. Militants de l'Aliança Obrera (Barrull, 2014), van oferir al president la possibilitat de escapar, Companys s'hi va negar. La Generalitat es rendí. El mosso que era el xofer de Pérez Farràs fou qui posà la bandera blanca al balcó de la Generalitat. Mentre aquest ho feia fou ferit per un tret de mosquetó, l'Enric, indignat per aquest fet, volia continuar la lluita fins al final. Companys el va dissuadir (Escofet, 1973). El comandant Fernández Unzué va entrar tot sol dins el palau procedint a detenir als membres del govern

Restaren una bona estona a la porta principal del Palau tant Pérez Farràs, el capità Lopez Gatell i els consellers, poc després se'ls hi uní l'alcalde i els consellers municipal. Pi i Sunyer i Companys es fongueren en una emocionada abraçada. Seguidament, tot el grup es dirigí a peu cap al Palau de la Divisió Militar. Pérez Farràs va ser conduït al Govern Militar on va fer una primera declaració, a la nit va ser portat al Castell de Montjuic, allà va ser reclòs en una cel.la sol i incomunicat; tots els altres presos foren reclosos junts en una altra cel.la. Això no ho van considerar un bon auguri (Escofet, 1973: 157):

La mateixa penosa impressió que a nosaltres li devia causar al comandant Pérez Farràs, perquè en separar-nos ens recomanà a Lopez Gatell i a mi que volguéssim vetllar per la seva família.

Tots sabien, perquè coneixien el Codi de Justícia Militar, a què se'nfrontaven, sabien que el Consell de Guerra Sumaríssim, era gairebé inevitable. Lendemà al matí, però, Pérez Farràs es va reunir amb els seus companys d'armes.

3.3 Consell de Guerra, pena de mort i presó.

Crispulo Moracho va ser el defensor escollit per Pérez Farràs. Era coronel del Regiment nº 10 d'infanteria, el secundava l'advocat Ernest Tell. En una petita dependència del Castell de Montjuic, el 7 d'octubre, començà el Consell de Guerra Sumaríssim d'Oficials Generals. Les diligències tenien el número 82-934 per delictes de rebel·lió militar. Silverio Cañadas Valdés era el jutge instructor, Ramón Mola Vidal el secretari. La causa fou oberta en caràcter d'urgència, doncs, contra el Comandant dels Mossos d'Esquadra, Enrique Pérez Farràs. Ell declarà estar casat, natural de Lleida i tenir 49 anys.

L'Enric declarà que el dia dels fets complia ordres de la Generalitat a qui ell devia lleialtat tal i com ho deia el primer article del Decret dels trasllats de Serveis, aquest va dir (Consell de guerra, 1934:2):

Que el antiguo cuerpo de los Mozos de Escuadra de Barcelona, hoy escuadras de Cataluña, dependerá exclusivamente de la Generalidad y cuantas atribuciones tenían sobre ellas los Ministros de Gobernación y de la Guerra las asumirá el Consejo de

Gobernación de la Generalidad y como esté recibió orden por escrito de no dejar entrar a nadie en dicho edificio, procedió a cumplirla.

Per tant Pérez Farràs es limità a complir les ordres que li venien donades des de la Generalitat.

La declaració dels fets segueix la narració feta per Escofet la qual ja hem vist, en dita declaració es reafirma que complia ordres però dies després va voler modificar algun concepte ja que la primera havia estat feta en els primers moments. Pérez Farràs declarà (Consell de Guerra, 1934: 7):

Que en su concepto no había tales fuerzas rebeldes, digo que las fuerzas que mandaba el declarante no las consideraba rebeldes puesto que estaban a las órdenes de un poder legalmente constituido como era el Gobierno de la Generalidad.

Preguntat també si a l'ordre de no deixar entrar a ningú a la Generalitat també es feia referència al exèrcit, Pérez Farràs digué que des de la Generalitat li havien comunicat que s'havia preparat un moviment revolucionari tant per elements extremistes com per elements reaccionaris, la Generalitat deia que en dit moviment podia estar també complicat l'exèrcit que intentava donar un cop a la República, ja que el Govern Central era, segons Pérez Farràs, més o menys de dretes. Pérez Farràs també declarà que no sabia de qui havia sorgit l'ordre d'obrir foc a la Plaça de la República (Consell de Guerra, 1934).

Pérez Farràs declarà que no tenia constància que s'hagués declarat l'estat de guerra ja que ningú ni per telèfon ni per escrit, li havia comunicat, apunta l'Enric que s'hagués pogut fer ja que les línies de telèfon sempre van estar en funcionament. Es declara un subordinat d'un govern legal i, per tant, que ell rebia ordres i les acatava (Consell de Guerra, 1934).

Un apunt molt interessant es quan se li preguntà si tenia alguna cosa més a afegir, ell digué (Consell de Guerra, 1934: 11-12):

Que en este desgraciado incidente la fatalidad le ha llevado a extremar la dignidad del cargo, quizás con el corazón sangrante, pero de ello no se puede culpar más que a la disciplina del

declarante en cumplimentar órdenes de personas a quienes los altos poderes les confirieron quizá unos derechos excesivos con el beneplácito de la Nación y por lo tanto del Ejército.

Per tant Pérez Farràs ja considerava que potser des del Govern Central s'havia donat massa poder a la Generalitat.

El dia 12 d'octubre de 1934 era condemnat a mort tal i com consta en el Consell de Guerra (1934: 47):

El Consejo de Guerra FALLA que debe condenar y condena al comandante don Enrique Pérez Farràs a la pena de muerte; al Capitán don Federico Escofet Alsina a la pena de muerte; (...), a los dos primeros solo en caso de indulto, de pérdida de empleo produciendo la salida definitiva del Ejército con la privación de grados, sueldos, pensiones, honores y derechos militares que correspondan a los penados, así como la imposibilidad para obtenerlos en lo sucesivo.

Enric va salvar la seva vida perquè era maçó (Bladé,1950). Van demanar el seu indult a la pena de mort el Cardenal Vidal i Barraquer (Arquebisbe de Tarragona), el rei d'Anglaterra, el Sant Pare, centenars de Lògies maçòniques, principalment dels Estats Units i també a un gran nombre de sindicats obrers i societats culturals d'arreu del món. Seguint Bladé (1950: 25):

En el Consejo de Ministros durante el cual se debatió la suerte de Pérez Farràs, asistieron los dos presidentes de la República (católico militante) y el del Gobierno (Lerroux masón). Don Niceto Alcalá Zamora, al cabo de dos horas de acalorado debate, puso su dimisión sobre la mesa para inclinar la balanza. Cuando la noticia del indulto llegó a conocimiento de don Enrique, este estaba en su celda del Castillo de Montjuich acompañado de la viuda de don Francisco Macià y de su hija María.

Abans de que arribés l'indult, en una reunió d'oficials de la guarnició de Barcelona, s'havia fet un sorteig per a designar tres o quatre militars que serien els encarregats de matar el comandant (Bladé, 2011).

L'indult de la pena de mort es publicà en un decret de la *Gaceta de Madrid* el 6 de novembre del 1934¹⁰. En aquest decret signat per Alcalá Zamora i Lerroux, se li commutava la pena de mort per trenta anys de reclusió major. Posteriorment fou traslladat a Pamplona.

Enric, el 15 de novembre del 1934, escrivia a un vell conegut, Rafael Sánchez-Guerra, que en aquells moments era secretari de la presidència de la República. En aquesta correspondència, Enric es reafirma en que ell complia les ordres donades per la Generalitat, que no va atacar sinó només va defensar i que es sentia un comodí, qualificava els fets com a bufonada (Esculies, 2018: 8). Segons el mateix professor Esculies:

Pérez Farràs no obrà ni per heroisme, ni per catalanisme, sinó amb una profunda concepció del deure, entenent que no hi havia solució bona quan es trobà atrapat en la pugna de dos poders i una cruïlla de legalitats.

3.4 Cartes des de la presó.

El 7 de gener del 1935, Pérez Farràs fou traslladat a Cartagena, al Castillo de San Julián, va fer el viatge en tren amb el seu company de reclusió el coronel Ricart, condemnat a mort i indultat com ell per els Fets d'Octubre. A finals de gener del 1936 va iniciar una vaga de fam, el motiu va ser la entrada a la mateixa presó un subtenent d'aviació condemnat a tres anys i pèrdua de carrera per una aberració moral tal i com informa el diari *Cartagena Nueva* el dia 2 de febrer de 1936. Com a militar, Enric considerava les faltes morals molt greus i, per tant, aquest era un company incòmode. D'aquesta manera exigia la seva expulsió immediata tot i que ocupava una cel·la aïllada. La vaga de fam va durar quatre dies.

Es conserven diferents cartes de Pérez Farràs des del seu presidi al castell de San Julián de Cartagena que va escriure al dirigent d'Esquerra Jaume Creus. Són un document molt important ja que en aquestes missives Enric expressa com es sent, es lamenta de la seva situació queixant-se també del

¹⁰ La *Gaceta de Madrid* va ser una publicació periòdica oficial editada a Madrid des de 1697 fins el 1936. Posteriorment seria substituïda per el *Boletín Oficial del Estado*.

govern que el té presoner. De aquestes no he seleccionat algunes que són les que més ens mostren els sentiments de l'Enric envers la seva situació, la resta estan posades en un annex, penso que val la pena transcriure-les degut a la seva importància històrica. La resta estan annexades al present treball.

5ª carta:

Castillo de San Julián . Cartagena . 27-8-35

Sr Don Jaime Creus

Querido amigo Jaime: V., que es un buen amigo, sabrá disculparme si más de una vez queda sin contestación alguna de sus cartas. Tengo a mi favor un motivo más que justificado, pues son más, muchos más de los que puede V. imaginarse los buenos amigos que me escriben y materialmente se me hace imposible sostener una normal correspondencia con todos, yo creo que no lo hago más que con mis familiares, y si me aprietan mucho, casi diré que solo con mi mujer.

Mi vida en esta penitenciaría, poco más o menos como siempre, en lo que sí noto (mejorando en nº y en calidad) diferencia es en las visitas, pues desde que trajeron el penal de Cartagena a Gassol, Barrera, Mestres y Martí Esteve, rara es la persona que viene a verlos, que no se sacrifique, recorriendo una pendiente de 5 km de camino para subir i estrechar la mano de Farràs. Procuero decirle lo que agradezco estas pruebas de afecto y simpatía.

Tanto del Presidente y Consejeros que están en Puerto de Santa María como de los de aquí tengo buenas noticias, todos muy animosos, bien de salud y sobretodo muy optimistas.

De mis compañeros de carrera, que están todos en Cádiz, lo mismo que el Gobierno de la Generalidad: si no encantados, por lo menos en muchas mejores condiciones materiales y morales que yo, pues incluso tienen a sus familiares viviendo en Cádiz y como Santa Catalina es un fuerte que está dentro de la población tienen la facilidad de verlos todos los días y pasar unas horas en familia,

ventaja que para el que está privado de libertad no es pequeño consuelo.

¿Tiene V. por casualidad la dirección de Dencàs? Si la conoce haga el favor de mandármela, pues pronto hará 11 meses que estoy encerrado y todavía no he recibido una palabra de él y la verdad no creo que deba ser yo el primero en escribir, puesto que él está en libertad y yo preso y desconociendo su residencia. En cuanto me diga su dirección sí que le voy a escribir, pero sacándome la espina de esta falta de atención con el que le fue leal hasta el sacrificio.

Cariñosos saludos a su familia y para V. %amb tot afecte i carinyo una forta abraçada del vostre bon amic+

Enric

És interessant l'estudi de aquetes cartes per veure l'evolució del pensament de l'Enric mentre va estar pres, sobretot aquesta en la que demana la dreça de Dencàs, ja que el considera el principal artífex dels fets del 6 d'Octubre, es lamenta que no l'ha escrit mai i ell sempre li va estar lleial, de fet va estar reclòs per haver seguit les seves ordres i en canvi Dencàs sempre restà lliure. Durant el seu captiveri a Cartagena, l'Enric va passar per diversos estat d'ànim tal i com ens explica Bladé (2011). Una depressió molt forta es va fer palesa en ell tal i com es pot observar en les diferents cartes que va anar escrivint. Però, per altra banda també va rebre la visita de molts catalans així com també molts obsequis i cartes de arreu de Catalunya. Pérez Farràs amb les targetes postals i les fotos que li enviaven, se'n va fer un àlbum sentimental de valor inestimable, ignorem però, si aquest es conserva. En aquestes visites, la que més sovintejava era la de la seva esposa Elizabeth que feia el viatge des de Barcelona en un vaixell anomenat *Roberto*.

3.5 L'Indult i la seva tornada a Catalunya.

El 16 de febrer del 1936, el Front Popular va guanyar les eleccions legislatives que es van celebrar a tot l'Estat Espanyol. Tots els consellers del Govern de la Generalitat que es trobaven condemnats a trenta anys de presó des dels fets del 6 d'Octubre del 1934, varen ser escollits diputats. Es va decretar

una amnistia després de aquesta victòria electoral i tots sortiren de presidi, varen tornar a formar el Govern de la Generalitat. Quan l'Enric va quedar lliure el primer que va fer, després de arribar la seva esposa, va ser dirigir-se a Madrid. Va aprofitar per fer una visita a Manuel Azaña al qual li va dir que dissolgués l'exèrcit, Azaña es va limitar només a somriure, tres anys més tard al gener del 1939 tots dos es varen trobar camí de Peralada, camí de la frontera, allà Azaña li va donar la raó a Pérez Farràs dient-li que hagués hagut de dissoldre'l (Bladé, 2011). El dia u de març del 1936, Pérez Farràs arribà a Barcelona juntament amb tot el govern de Companys, el primer que va fer va ser portar una corona de flors a la tomba de Macià. El 24 de juny del mateix any reingressava a l'Exèrcit, tot seguit, però, demanà el retir.

El govern espanyol que havia nascut del triomf electoral del Front Popular, aviat mostrà una manca d'autoritat que es posà de manifest amb el comportament que tingueren en la qüestió del reingrés a l'exèrcit dels oficials condemnats pels fets del 6 d'octubre. El propi exèrcit tal i com ho mostra aquest fragment de la carta que el general Francisco Franco, que aleshores era comandant militar de les Illes Canàries, va enviar al ministre de la Guerra Casares Quiroga mostrant el seu desacord amb el reingrés (Escofet, 1973:453).

Tenerife, 23 de junio de 1936.

Respetado ministro: es tan grave el estado de inquietud que en el ánimo de oficialidad parecen producir las últimas medidas militares, que contraería una grave responsabilidad y faltaría a la lealtad debida si no le hiciese presente mis impresiones sobre el momento castrense y los peligros que para la disciplina del Ejército tienen la falta de interior satisfacción y el estado de inquietud moral y material que se percibe, sin palmaria exteriorización, en los cuerpos de oficiales y suboficiales. Las recientes disposiciones que reintegran al Ejército a los jefes y oficiales sentenciados en Cataluña y la más moderna de destinos, antes de antigüedad y hoy dejados al arbitrio ministerial, que desde el movimiento militar de junio del 17 no se habían alterado, así como los recientes relevos, han despertado la inquietud de la gran mayoría del Ejército.

Un cop l'Enric fou indultat, a Vilassar de Mar se li va fer un homenatge. El diari *Ultima Hora* del 8/3/1936 es fa ressò de la notícia de la qual es pot veure com n'era d'important la seva figura ja que a l'acte assistí l'aleshores Conseller Ventura Gassol i els diputats Rubió i Tudurí i Bilbeny, els quals van fer diversos parlaments. Per poder copsar una mica la personalitat de Pérez Farràs, la crònica diu així:

Sortí després a parlar l'homenatjat. Pérez Farràs digué que ell era home de fets i no de paraules. Agraí amb sentides paraules l'homenatge i cedí la paraula al Conseller de la Generalitat senyor Gassol. [...] Sortí després a la senyora de Pérez Farràs que compartia amb el seu espòs l'homenatge del poble de Vilassar, i li recordà la serenitat amb què visqué les hores d'incertitud i d'amargors, i acabà abraçant el comandant Pérez Farràs enmig dels aplaudiments unànimes dels assistents.

4. Guerra Civil (1936-1939). Context històric.

La tarda del 17 de juliol començà el que molts espanyols esperaven des de ja feia temps, alguns (Solé Sabater i Villarroya, 2005) perquè ho temien després de la victòria del Front Popular de les eleccions del febrer, i d'altres perquè ho desitjaven com a solució per acabar amb la nova societat que estava trencant amb els valors tradicionals de l'antiga política espanyola i per tant posava en perill els seus interessos econòmics i socials. Aquella tarda, tots els esforços que els conspiradors contra la República, que s'havien posat en marxa des del mes de febrer, es materialitzaven. El que havia de ser només un breu passeig militar es va acabar convertint en el conflicte bèl·lic més sagnant que mai havia viscut el país.

Prop de les cinc de la tarda d'aquell 17 de juliol, les forces del Terç de la Legió i els Regulars de la guarnició de Melilla sortien al carrer i ocupaven aquella plaça. A Ceuta el general Yagüe i la Legió varen fer el mateix, a Tetuan el coronel Sáenz de Buruaga amb els Regulars també es revoltà. En unes poques hores tot el protectorat del Marroc s'havia alçat en armes contra la República, els pocs militars que s'hi van resistir ho van pagar amb la vida.

La resposta del Govern de Santiago Casares Quiroga no va ser la que s'esperava ja que es van interpretar els fets com una altra *sanjurjada* (cop d'estat fallit del 1932 fet per el general Sanjurjo). Els plans del Govern espanyol eren enviar la flota a Cartagena i bloquejar el pas de l'Estret atacant les forces rebels. La situació, però, ja era incontrolable, la matinada del 18 el general Franco emetia, des de Canàries, un missatge en el qual s'adheria a l'aixecament, aquest missatge va ser transmès a totes les divisions de la Península, la revolta militar s'opnà estenent. La guerra havia començat.

4.1 Pérez Farràs i la Guerra Civil (1936-1939)

L'època de la Guerra Civil, és una època convulsa per a l'Enric. De fet se sap que a banda de marxar al front d'Aragó amb la columna Durruti, la resta de la guerra es dedicà a fer feines burocràtiques. Segons Bladé (2011), després de quatre mesos de guerra l'Enric tornà a l'exercit amb el grau de tinent coronel. Va ser nomenat comandant militar de Tarragona i després de Girona. Tornà però, al capdavant de les Esquadres el 1938.

4.2 Alçament militar a Barcelona

Per conèixer la implicació que Pérez Farràs va tenir en la rebel·lió militar del 19 de juliol de 1936, disposem d'un article escrit per ell mateix als *Quaderns de l'exili* del 1945.

Pérez Farràs el 14 de juliol tornava cap a Barcelona després d'assistir, en representació de la Generalitat, des de Brussel·les on havia anat en un Congrés Internacional Antifeixista. Quan era a París, va a començar a sentir la necessitat de tornar a Barcelona perquè ja corrien rumors d'una imminent revolta militar espanyola. Quan arribà a Portbou, l'Exèrcit espanyol del Marroc, ja s'havia revoltat. En arribar a Barcelona l'Enric es va presentar al cap superior de la Policia qui li confirmà els rumors. Pérez Farràs es posà incondicionalment, sota les seves ordres. Junts van valorar les forces que podien restar fidels a la República. Aquestes eren les companyies de Guàrdies d'Assalt i d'altres forces de la Generalitat, pensaven que la Guàrdia Civil se sumaria a la revolta ja que tal i com diu Pérez Farràs (1945:8): «eren molt suspectes, pel que fa a la seva lleialtat al règim democràtic». Quan al matí del dia 19 les forces militars es

revoltaren, es varen trobar que les forces fidels a la República eren més fortes, el desànim va començar a regnar entre els sollevats. Cal recordar que la Guardia Civil no es va sumar a la revolta. Pérez Farràs (Bladé, 1950) fou qui va detenir al General Goded a qui va acompanyar al despatx del President Companys.

4.3 Columna Durruti-Farràs i el front d'Aragó.

El 14 de juliol del 1936, Durruti es reuní amb els companys del seu grup, els que constituïen el Comitè de Defensa de Barcelona. Estaven preparant per assaltar les casernes militars quan es produí la revolta, l'objectiu era proporcionar armes a la població civil. Els militars fidels a la República anaven prenent posicions, així ho va fer també Pérez Farràs quan, el 15 de juliol, anà a visitar Durruti segons ens explica Abel Paz (1996: 457):

Aquel día 15, según cuenta un testigo que se encontraba presente, Durruti fue visitado por un individuo vestido elegantemente con un traje claro de verano. Ambos se encerraron en una habitación y permanecieron discutiendo un buen cuarto de hora. Cuando el visitante se marchó, Durruti le dijo al testigo en cuestión: %Es Pérez Farras, el comandante de los Mossos d'Esquadra, que viene a sondearnos para saber lo que tramamos. Saben que, sin nosotros, les ocurrirá lo que les pasó en octubre; y, sin embargo, nos tienen miedo. No quieren darnos armas. Su táctica es la de valerse de nosotros de carne de cañón...

La revolta militar a Barcelona va fracassar. L'exèrcit restà dissolt. Es va fer un intent per reorganitzar-lo a les ordres dels general Aranguren però fou un fracàs absolut. Paral·lelament, els anarquistes, juntament amb les forces obreres es varen fer els amos de la situació. El 21 de juliol es creà el Comitè Central de Milícies Antifeixistes (Soler Sabater i Villarroya, 2005). El poder d'aquest organisme abraçava tots els camps de l'ordre públic passant per les finances. Fou creat per la Generalitat, però el veritable poder el tenia Joan Garcia Oliver que era qui dirigia el Departament de Guerra. Els intents de Companys de controlar el conjunt de les diferents milícies a Catalunya el portà a crear per decret el 22 de juliol les Milícies Ciutadanes de Catalunya de les quals Pérez Farràs, en fou encarregat de dirigir-les com a cap militar.

Es començaren a construir les primeres Columnes que anirien partint cap al front de guerra. Les milícies no volien rebre cap tipus d'ordre que no provingués de les forces populars; el president Companys però, demanà la creació d'una gran Columna. Al front d'aquesta Columna hi havia d'haver dues persones que tinguessin clares connotacions antifeixistes. Aquests foren Buenaventura Durruti com a dirigent civil i Pérez Farràs com a dirigent militar. Es formà la Columna Durruti, a cops anomenada Durruti-Farràs, aquesta sortí de Barcelona cap al front d'Aragó el 24 de juliol.

Com ja hem dit al principi, Durruti ja tenia reserves en vers Pérez Farràs, això va fer que no s'entenguessin mai. Durruti ja ben aviat va començar a veure que això seria una empresa difícil i nomenà al sergent d'artilleria Manzana com a possible substitut de Pérez Farràs com a assessor militar (Paz, 1996: 526):

Durruti se aperció pronto que Pérez Farras no sería mucho tiempo su asesor técnico-militar, y eligió al sargento de artillería Manzana, que comprendía mejor la psicología de los anarquistas hostiles a todo cuanto significara la práctica piramidal militar de manda y obedece.

Manzana, pensava Durruti, era més flexible, Pérez Farràs aplicava més la disciplina militar. Durruti demanava solidaritat; Pérez Farràs, disciplina. La discussió que van tenir així ho demostra (Paz 1996: 526-27):

-Con ese método no se puede combatir- Y Durruti le repuso: %Ya lo dije, y vuelvo ahora a repetirlo: durante toda mi vida me he comportado como anarquista, y el hecho de haber sido nombrado delegado responsable de una colectividad humana no puede hacer cambiar mis convicciones. Fue bajo esa condición que acepté cumplir la tarea que me ha encomendado el Comité Central de Milicias.

Abans de sortir cap el front d'Aragó les distàncies entre els dos líders ja eren ben paleses. S'acabaren de confirmar quan l'Enric estigué en les accions de Pina, Osera i Bujaraloz. A Bujaraloz hi arribaven el 27 de juliol, el 28 reprengueren el camí de Saragossa però foren sorpresos per la invasió nacional

que els va bombardejar. Els milicians, presos del pànic, van començar a córrer abandonant tota formació. Aquesta reacció per part de la milícia, va suposar una altra discussió entre Pérez Farràs i Durruti quan el primer li va recriminar la fugida dels milicians, aprofità també per indicar-li que estructurés millor la Columna i que fes una revisió del seu pla d'atac a Saragossa, Durruti s'hi va oposar i va continuar aplicant la seva tàctica. Després de tantes discrepàncies Pérez Farràs deixà la Columna i tornà a Barcelona.

El dissabte 24 d'octubre, el *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, publica la seva readmissió a l'exèrcit de la República amb el grau de Tinent Coronel; ho fa amb aquest escrit (1936: 165):

***Circular.** Excmo. Sr.: En atención a los excepcionales méritos y servicios del comandante de Artillería D. Enrique Pérez Farras, retirado con los beneficios de los decretos de 25 y 29 de abril de 1931 y, accediendo a lo solicitado por la Generalidad de Cataluña, he tenido a bien concederle el reingreso en el Ejército- activo y Arma de procedencia, con arreglo a lo dispuesto en el decreto de 20 de julio último (Gaceta núm. 208), siendo repuesto en su escala en el lugar que ocupaba antes de causar baja en el Ejército y surtiendo efectos administrativos esta disposición a partir de la revista de Comisario del mes actual.*

Lo que comunico a V. E. para su conocimiento y cumplimiento.

Madrid

23 de octubre de 1936.

LARGO CABALLERO

Després d'això, va ser nomenat Comandant militar de Tarragona i, posteriorment Comandant militar de Girona. La Generalitat publicà (DOGC, 28/5/1938: 753), el seu nomenament com a Cap de les Esquadres en grau de Coronel d'Artilleria. Abans d'acabar la Guerra Civil, Pérez Farràs marxà a l'exili francès.

5. L'exili. Context històric.

L'onze de febrer del 1939 es produeix l'ocupació total de Catalunya. Una massa de població estimada en 471.000 persones, fugen cap a França. París ordenà que la població civil fos allotjada en camps civils i la militar en camps de concentració a la Catalunya Nord. Ben aviat l'estat francès (Rubio, 1977), va pressionar perquè retornessin a Espanya, el mateix més de febrer es van iniciar negociacions amb d'altres estats perquè acollissin els refugiats. Només hi accedí Mèxic, la República Dominicana i Xile.

El Mèxic de Lázaro Cárdenas es posà, des d'un principi, al costat de la República enviant fins i tot fusells i municions (Bladé, 2011). De fet el 1937 s'havia constituït a Mèxic el *Comité de Ayuda a los Niños del Pueblo Español*. Segons Rubio (1977), el total d'exiliats que acollí Mèxic en el període 1939-1948 fou de 21.750.

5.1 Pérez Farràs i l'exili mexicà.

La situació dels exiliats catalans a França s'agreujà amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial al 1939. És per això que l'opció mexicana es va convertir en el tema més freqüent de conversa en els residents a Montpeller. França, el 22 d'agost de 1940, signà un pacte amb el president mexicà Lázaro Cárdenas en virtut del qual, el govern mexicà, s'asseguraria la subsistència dels refugiats tan catalans com espanyols, fins que aquests poguessin embarcar cap a Mèxic (Foguet, 2007).

Perduda la guerra, Pérez Farràs va passar la frontera per Portbou, va viure (Bladé, 2011) un temps a Tolosa de Llenguadoc on, i tal com ja ens havia indicat la senyora Maria Corbera a l'entrevista, hi tenia uns parents llunyans; allà li van fer un bon acolliment i fins i tot va trobar-hi admiradors. Un home, que l'Enric no coneixia de res, va voler que ell i la seva família anessin a viure en una torre a la Côte-Pavée, propietat d'aquest admirador. En aquesta residència hi va passar un any fins la desfeta de França. El govern Pétain va enviar a Pérez Farràs a Grenade-sur-Garonne i d'aquí el 14 d'abril del 1942, l'Enric embarcà cap a Mèxic des de Marsella juntament amb la seva família.

Pérez Farràs arribà a Mèxic el maig del 1942. L'estada a l'exili de l'Enric, la coneixem bàsicament de la mà de Bladé i Desumvila. Bladé que conegué a l'Enric a França l'any 1942 amb motiu d'un viatge amb vaixell fallit el 14 d'abril¹¹, es retrobaren a les Indústries Mecánicas Suarez (IMMS) a Mèxic. Ens diu Bladé (1953: 7) que a Mèxic li deien don Enric i el descriu com: «El que impressionava més no li venia de l'uniforme sinó de la simpatia i de la joia franca». Bladé i Pérez Farràs van coincidir en aquesta empresa, és per això que van compartir llargues converses. Tot i que l'Enric volia fer el cor fort per tot el que havia passat, tenia dies d'enyorament profund, negre (Bladé 1953: 8). Tot i estar a Mèxic, ell continuava vivint a Catalunya i continuava recorrent-la com ho feia amb el president Macià.

L'any 1942, després d'arribar a Mèxic, Pérez Farràs proposava organitzar una unitat catalana per tal de combatre al costat de les files aliades a la II Guerra Mundial. Aquesta proposta es va fer a través de les pàgines de la revista *Full Català*. El 1946 la publicà també la revista *Quaderns de l'exili* en el seu número 24. Aquesta proposta venia a satisfer les aspiracions dels més inconformistes dintre els que es trobaven a l'exili. Aquesta proposició va ser desestimada per membres del Consell Nacional de Carles Pi-Sunyer, i també pel nucli exiliat a França amb Josep Tarradellas i Josep Irla al capdavant. Tots ells eren partidaris de respectar l'ordre legal establert per la constitució republicana i de l'estatut del 1932, considerant així imprudent una apel·lació a la força, fet que podria trencar la via de diàleg i de consens amb possibles aliats, és a dir amb els governs d'Anglaterra i Estats Units però també dels republicans espanyols.

La primavera del 1949 cau greument malalt. Residia al carrer de López, aquest era conegut com els dels refugiats catalans. En aquest carrer de la ciutat de Mèxic, l'Enric hi va viure sempre amb la seva família. Bladé (1953: 8), ens diu que:

¹¹ Bladé havia d'embarcar amb el vaixell francès *Maréchal Lyautey* el qual l'havia de portar a Casablanca i allà havia d'esperar el *Nyassa* que el portaria a Veracruz. Malgrat tenir tots els papers en regla per a poder embarcar, Bladé es va quedar a port, el mateix explica que una trentena de passatgers no van poder pujar al vaixell perquè no hi havia lloc. La companyia donà les culpes a les presses de darrera hora, altres veus varen dir que les places s'havien venut a un preu molt alt a d'altres persones (Bladé, 2011). En aquest vaixell hi anava Pérez Farràs amb la seva família.

Tot i que se'q veia feble (va tenir una gastrorràgia molt forta), hom el trobava dempeus, dret, tibat, pàl·lid, però preservant encara aquell rostre de lleó que li havia trobat un periodista francès a Montjuic [...].

El que li sabia greu a Pérez Farràs era l'haver de morir lluny de Catalunya. Durant els darrers dies de juliol l'Enric ja sabia que estava molt malalt i que no tenia salvació és per això que conversant amb Bladé (1953: 8) li va dir: %Tinc dos mals incurables- parlant com si ho fes d'una qüestió banal i, llavors es lamentava -Quina llàstima que no m'haguessin afusellat llavors!+. Moltes vegades necessitava oxigen perquè sofegava. Bladé i Pérez Farràs en aquelles llargues converses, parlaven de llibres i de música, recordem que la seva esposa era violinista, l'Enric comentava sovint que es posava al llit amb Beethoven i es llevava amb Wagner (Bladé, 2011).

La seva família el va portar a Cuautla, una petita ciutat a uns cent quilòmetres de la capital. Creien que la situació més baixa de aquella ciutat li seria favorable. Morí una nit, la del 10 d'agost del 1949 mentre dormia. Fou enterrat l'endemà a Mèxic, a l'anomenat Panteó Espanyol on també hi havia enterrat, entre d'altres, Joan Lluhí i Vallescà. Tenia seixanta-quatre anys.

6. Pérez Farràs i Vilassar de Mar. El Capità Farràs.

He deixat per el darrer capítol l'estada de Pérez Farràs a Vilassar de Mar, perquè he considerat que al ser unes memòries en certa manera resumeixen alguns dels fets ja explicats.

Quan Pérez Farràs finalitzà la seva estada a Pontevedra va ser destinat a la caserna de Mataró en qualitat de Capità; el temps que hi va estar destinat, va viure a Vilassar de Mar. En aquell temps tothom el coneixia i li deien Capità Farràs, era un personatge molt estimat al poble, sempre anava dalt de cavall. Diversos nois del poble en foren els seus assistents.

Es coneixen, (Ramón, 1998) diferents anècdotes de Pérez Farràs al poble. Quan l'Enric estava pres al castell de Montjuic, totes les entitats del poble varen enviar telegrams demanant el seu indult. També es va demanar que es canviés el nom d'un carrer del poble pel de Pérez Farràs. He tingut la immensa

sort de poder fer una entrevista a una persona que el va conèixer personalment ja que els seus pares i el matrimoni Pérez Farràs-Coemans eren molt amics. Pérez Farràs havia estat molts cops a casa seva, ella, tot i ser una nena aleshores, el recorda molt bé. Ella és la senyora Maria Corbera. Ens rep molt amablement a casa seva el dia 15 de febrer del 2019. Per manca d'espai és impossible transcriure tota l'entrevista, però només amb petits fragments podrem veure com era Pérez Farràs en el terreny més íntim, acostant-nos així una mica a la seva vida privada.

Pérez Farràs vivia a Vilassar de Mar, al carrer Sant Ramón, vivien a la vora del matrimoni Corbera i per això es van conèixer; la Maria en aquells moments era una nena i ens explica que el matrimoni de l'Enric i l'Elizabeth ja tenien una filla més gran i per això ella els hi feia gràcia, ens diu que l'estimaven molt. Recorda que a la muller de l'Enric tothom li deia la Madame perquè era belga, tot i que havia estat criada a França, la seva mare era alemanya i vivia també amb el matrimoni. Pérez Farràs, aleshores destinat a Mataró, anava i venia amb cavall, la Maria ens explica que quan veia un nen pel carrer l'agafava i el pujava a dalt, si el nen ho volia molt bé però sinó el nano sospantava aleshores el deixava, però un altre dia el tornava a agafar, però ningú gosava dir-li res; era tot un personatge al poble. La família de la Maria, però, no li deien mai Capità, li deien senyor Farràs. Al cap d'un temps de viure al Carrer Sant Ramon, van anar a viure al Carrer del Carme.

Ens explica que quan l'avi Macià va venir de visita a Vilassar, van anar a dinar a casa de Pérez Farràs, recorda que ella i la seva cosina van anar a prendre els postres amb ells. Després tots plegats van anar cap a casa els pares de la Maria on Macià va fer una migdiada. Un cop llevat va fer un petit discurs a la gent del poble ja que estaven concentrats esperant davant de la casa. El pare de la Maria era militant d'Esquerra. Recorda que després van anar a visitar la filla de Macià que estava interna a un col·legi d'Arenys. Era l'any 1931 el 19 de juny, la Maria tenia 7 anys.

Pérez Farràs va anar a viure a Barcelona quan va ser nomenat cap de les Esquadres, al Barri de Gràcia concretament al Carrer Astúries; la Maria recorda que hi va anar a passar uns dies, era un pis molt gran ens explica. Un dia van

anar amb la Madame i la seva filla Maria al port de Barcelona a veure el primer hidroavió que arribava patinant per sobre el mar.

Quan Pérez Farràs va ser empresonat pels fets del 6 d'Octubre, la Maria recorda les firmes per demanà l'indult i les col·lectes que es varen fer per ajudar als represaliats. Recorda que quan Pérez Farràs i Escofet estaven presos, ella aleshores tenia 11 anys, el seu pare portava carmanyoles al Castell, ella i la seva mare també hi havien anat. Ens explica que amb les eleccions del 16 de febrer del 1936, la gent de la dreta moderada també van anar a votar a les esquerres per tal de que donessin l'indult als presos polítics com així va ser. Quan Pérez Farràs estava reclòs a Cartagena, el pare de la Maria també va anar a visitar-lo, estava en un Castell dalt de la muntanya, diu que la Madame cada dia pujava una forta pendent per portar-li menjar i anar-lo a visitar.

La Maria, juntament amb els seus pares, van haver de marxar a l'exili a França, el seu pare va estar presoner al camp de concentració, el camp de Bram. Pérez Farràs es va exiliar a Tolosa de Llenguadoc on hi havia la padrina de la seva filla, de la Mari, que així es com es deia, van anar a casa d'aquesta dona on van fer els tràmits per exiliar-se a Mèxic. Es van continuar escrivint les dues famílies estan a França, en exiliar-se a Mèxic, però, van perdre el contacte. Els nacionals, ens diu la Maria, van entrar a casa seva i se'ho van emportar i destruir tot, no els hi van deixar res, ni un sol matalàs, els hi van esborrar tots els records.

La Maria ens explica una última anècdota que recorda, uns frares de Montserrat, estan de viatge a Mèxic van parar a posar benzina, parlaven el català entre ells, la persona que els hi posava benzina es va identificar com el Capità Farràs. És la darrera cosa que la família Corbera va saber del Senyor Farràs.

7. Conclusions

Tot i que en un principi vaig creure que hi havia poca i molt dispersa informació sobre la persona d'Enric Pérez Farràs, un cop finalitzat el present treball, podem afirmar que hi ha molta documentació referent a ell. En aquest treball m'he basat en documents de l'època però sobretot, amb escrits de qui el va conèixer molt bé: Escofet i Bladé Desumvila. Hem vist, tot i que podria haver estat més profundament, la vida professional i privada d'Enric Pérez Farràs.

Pel què fa als objectius plantejats a l'inici un cop finalitzada la recerca i, amb els documents analitzats, m'atreveixo a dir que els he acomplert. L'objectiu principal que ens plantejàvem era veure la interacció entre els esdeveniments històrics i l'evolució política de Pérez Farràs, militar de llarga tradició familiar ja de ben jove va entrar a formar part de l'exèrcit, entrant també, ja en els inicis dels seus estudis amb elements catalanistes que retrobà anys més tard quan la seva carrera militar ja estava molt avançada.

Agitada vida militar i inconformista amb el règim de Primo de Rivera, com a artiller va estar present en diferents complots per enderrocar-lo així mateix com a Alfons XIII, fidel posteriorment al mandat Republicà en els fets d'Octubre del 1934 es trobà en mig de dues legalitats i possiblement entre dos sentiments interns, Espanya i Catalunya. Hem pogut veure la seva evolució cap al catalanisme de la mà de Macià. Restà, doncs, fidel a les ordres de Companys i, sobretot de Dencàs de qui ell possiblement arribà a pensar que era un traïdor per haver fugit i no haver estat al costat dels seus companys de Govern. Emprisonat a diferents presons estatals després de ser indultat de la pena capital on hi va patir moltes penalitats, lamentant-se de la seva situació i arribant a veure com el seu paper en els fets d'Octubre, només va ser de comodí, arribà a titllar els fets de bufonada ja que en cap moment les accions ni les ordres es van fer correctament, sobretot des de governació.

Hem vist com, en esclatar la guerra, va marxar al front amb un anarquista militant. Durruti i ell mai no es van entendre, ell havia estat designat per Companys perquè així el president, mitjançant l'Enric, podia tenir poder dins del Comitè de Milícies. La convivència al front va ser difícil, per Durruti era una revolució, per a Pérez Farràs la lluita havia de ser militaritzada. Finalment, tornada a l'exèrcit, un altre cop al capdavant dels mossos el 1938 i, per últim, l'exili mexicà.

En un principi ens plantejàvem el problema de la poca informació que hi ha de l'Enric Pérez Farràs, ens hem adonat què n'hi ha, i molta. Aquesta però és molt dispersa i caldria un treball de recerca més ampli per poder-la recollir tota. Hi ha molts diaris de l'època que, amb un buidatge extensiu, s'hi podria trobar molta informació. Els documents, arxius i notícies de premsa recollides en

aquest treball, en són només una mostra. Penso, doncs, que tots els episodis de la seva vida són molt interessants històricament parlant i que la porta queda oberta per fer-hi un major aprofundiment.

8. Bibliografia/Web grafia

- Barrull Pelegrí, Jaume (2014). *Els escenaris del 6 d'octubre. Revolució i contrarevolució a l'Europa dels anys 30*. Barcelona: Pòrtic.
- Beevor. Antony (2014). *La Guerra Civil española*. Barcelona: Crítica.
- Bladé Desumvila, Artur (1953). %Enric Pérez Farràs+ *Revista l'Emigrant*. (núm. 83, 84 i 85, pàg. 7-9). En línia. Disponible a:
www.memoriaesquerra.cat/.../69/83-84.../Emigrant_L_1953_01-02-03_83-84-85.pdf
- Bladé Desumvila, Artur (2011). *De l'exili a Mèxic*. (Ebook). Valls: Cossetània Edicions. ISBN: 978-84-9791-963-0
- Bladé Desumvila, Artur (1950). %Don Enrique Pérez Farràs+ *España Nueva*. Mèxic. (núm. 221-222-223, pàg. 25. En línia. Disponible a:
<http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcsb4z5>
- Cardona.G, Febrés, Rodríguez. A, Sales. N i Ucelay-Da Cal E. (1981). "La trajectòria dels Mossos d'Esquadra a la Catalunya contemporània+ *El Mossos d'Esquadra*, Barcelona, L'Avenç. (pàg. 51-119). En línia. Disponible a: <https://enricucelaydacal.weebly.com/articles-en-colmiddotlaboracioacute.html>
- Cartagena Nueva*. %Los presos de San Julián declararán la huelga del hambre+ Data de publicació 2/2/1936. En línia. Disponible a:
<https://archivo.cartagena.es/pandora/index.html>
- Costafreda i Puigpinós, Virginia (2001). %Un viatge del president Macià per terres de Lleida en la Campanya de l'Estatut (1931) i algunes aportacions sobre la figura de Enric Pérez Farràs, un fidel col·laborador seu amb arrels agramuntines+ *Urtx: Revista cultural de l'Urgell*. (núm. 14, pàg. 237-252). En línia. Disponible a:
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2455619>
- Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*. Data de publicació 28/5/1938. En línia. Disponible a: https://dogc.gencat.cat/ca/pdogc_serveis/cerca-

republica/resultats/?filtreTitol=Farras&filtreOrganismes=&filtreTipus=&filtreAny=1938&DOGCCercaDisposicionsForm_idJsp28=Cerca&autoScroll=

Diario oficial del Ministerio de la Guerra. Data de publicació 24/10/36 . En línia.

Disponible a:

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=12&ved=2ahUKEwj0uLy8t5_hAhWQkhQKHR9oDh44ChAWMAF6BAgBEAI&url=http%3A%2F%2Fbibliotecavirtualdefensa.es%2FBVMDefensa%2Fi18n%2Fcatalogo_imagenes%2Fimagen.cmd%3Fpath%3D43596%26posicion%3D1&usg=AOvVaw34y2RA4BtrjTo86c5AXBuS

Diligencia 82-934. (1934) *Consell de Guerra contra Enrique Pérez Farràs*.

Octubre de 1934.

Escofet, Frederic (1973). *Al servei de Catalunya i de la República. La desfeta 6 d'octubre de 1934*. Edicions catalanes de París.

Escofet, Frederic (1973). *Al servei de Catalunya i de la República. La victòria 19 de juliol de 1936*. Edicions catalanes de París.

Esculies, Joan (2018). *La bufonada del 6 d'octubre de 1934*. *El País (Quadern)*. (pàg. 1-3). Data de publicació: 4/10/2018. En línia. Disponible a:

https://cat.elpais.com/cat/2018/10/04/cultura/1538662341_032904.html .

Foguet i Boreu, Francesc. «Crònica i evocació des d'estranya contrada (Mèxic, 1942-1961)». *Seminari Artur Bladé i Desumvila*, (Tarragona, Catalunya, 2007). Tarragona: Arola. <https://ddd.uab.cat/record/99843>

Fons Jaume Creus. Correspondència amb Enric Pérez Farràs. En línia.

Disponible a:

<http://www.memoria.cat/creus/content/correspond%C3%A8ncia-amb-enric-p%C3%A9rez-farr%C3%A0s-10-cartes>

Gaceta de Madrid 6 novembre de 1934 núm.310, pàg. 1034. En línia:

<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1934/310/A01034-01034.pdf>

La correspondència militar. Data de publicació 24/8/1914. En línia. Disponible a:

<http://hemerotecadigital.bne.es/results.vm?a=1801740&d=creation&d=1914&d=08&d=24&d=1914&d=08&d=24&t=%2Bcreation&l=600&l=700&s=0&lang=es>

López Esteve, Manel (2013). *Els fets del 6 d'octubre de 1934*. Barcelona: Base

Miravittles, Jaume (1945). *La Batalla de Prats de Molló*. *Quaderns de l'exili*. (núm 16, pàg. 5 i 6). En línia disponible a:

http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/quaderns-de-lexili--23/html/025b37f0-82b2-11df-acc7-002185ce6064_6.html

Paz, Abel (1996). *Durruti en la revolución española*. Madrid: Fundación de estudios libertarios Anselmo Lorenzo.

Pérez Farràs, Enric (1945). *El 19 de juliol de 1936*. *Quaderns de l'exili*. (núm. 14, pàg 8-9). En línia disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/quaderns-de-lexili--2/html/025b2896-82b2-11df-acc7-002185ce6064_9.html .

Pérez Farràs, Enric (1946). *Quatre anys perduts*. *Quaderns de l'exili*. (núm. 24, pàg. 18-19). En línia. Disponible a: http://www.cervantesvirtual.com/portales/biblioteca_del_exilio/obra/quaderns-de-lexili--12/

Ramon i Pera, Francesc Xavier (1998). *Vilassar de Mar (1936-1939). Una història que no s'ha d'oblidar però que no s'ha de repetir*. Vilassar de Mar: oikos-tau.

Rubio, Javier (1977). *La emigración de la Guerra Civil de 1936-1939: historia del éxodo que se produce con el fin de la II República española*. Madrid: San Martín. 3 vol.

Solé Sabaté, J.M; Villarroya, Joan (2005). *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.

Última Hora. Pérez Farràs homenatjat pel poble de Vilassar de Mar. Data de publicació 6/3/1936. Pàg. 3. En línia. Disponible a: <https://pandora.irla.cat/pandora/viewer.vm?id=0000081535&page=1&search=&lang=ca&view=memoriaesquerra>

Vanguardia, La. «La muerte el Presidente de la Generalidad de Cataluña». Data de publicació 26/12/1933. Disponible a:

<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1933/12/26/pagina-9/33184756/pdf.htm>

Web grafia

Blog: Francesc Macià i Llusà. L'home, el líder, el polític. En línia. Consultable a:

<http://francescmaciacommemoracio.blogspot.com/2009/08/fets-del-cut-la-revolta-individual.html> [Data de consulta 9/5/19]

Fonts orals

Senyora Maria Corbera. Entrevista dia 15 de febrer de 2019. 95 anys. Resideix a Vilassar de Mar.

8. Annexos

Algunes de les cartes escrites des de Cartagena de l'Enric al seu amic Jaume Creus. Les cartes es poden consultar a:

Correspondència amb Enric Pérez Farràs. En línia. Disponible a: <http://www.memoria.cat/creus/content/correspond%C3%A8ncia-amb-enric-p%C3%A9rez-farr%C3%A0s-10-cartes> [Data de consulta: 5/5/2019]

1ª carta:

Castillo de San Julián . Cartagena . 8-3-35

Sr. Don Jaime Creus.

Querido amigo Jaime: mi mujer me mandó, junto con una suya, su carta que le entregó Dña. Eugenia. ¡Cuánta alegría me proporcionó el saber noticias directas tuyas! y ver por ellas que tanto V. como su familia se encuentran bien.

Yo pasando un calvario moral horrible, ahora es cuando me he convencido del gran almacén de energías de que dispongo y créame querido Jaime que las necesito todas. La última

%harranada+que se me ha hecho ha sido el dejarme solo, pues al amigo Ricart lo trasladaron a Cádiz con los demás compañeros. Yo me alegro infinito por él, pues allí me consta están muy bien alojados y tratados, pero lo siento por mí, pues he quedado sin persona amiga al lado en quien poderse confiar sin necesidad de medir las palabras y esto siempre es un consuelo. ¡Què hi farem!

Para evitar retrasos en la correspondencia, le ruego que siempre que me escriba lo haga en español, pues como las cartas las entregamos y recibimos abiertas, todas las que vengan escritas en idioma diferente de aquél, las manda la censura a traducir y en esta operación se pierden una porción de fechas.

De todo lo ocurrido es preferible no hablar, pues el comentario que haría sería de tan baja calidad, que yo mismo me avergüenzo por ellos.

Mis cariñosos saludos a todos los suyos y un fuerte abrazo para V. amb tot afecte i carinyo del vostre bon amic

Enric

3ª carta

Castillo de San Julián . Cartagena . 16-4-35

Sr. Don Jaime Creus

Querido amigo Jaime: ni este último 14 de Abril ni todos los que vengan, no podremos darle los que sentimos la verdadera libertad más importancia que el recuerdo de una fecha histórica en la que se proclamó algo que llamamos República, pero que ya murió. En lo que sí hay que trabajar sin descanso es en que llegue otra, que cada aniversario se celebre con alegría, por haber adelantado algo más en el sentido de conseguir aproximarnos a las verdaderas reivindicaciones humanas de que tan faltos estamos; no celebrar aniversarios de algo que cada día se prostituye más.

Como carezco de prensa y las visitas que recibo son cada día más escasas, pocas noticias puedo darle, pues mi vida ordinaria tiene bien poco de contar que no sean cosas desagradables y éstas me las guardo para mejor ocasión.

Mi familia agradece y corresponde a su saludo y con mis afectos a todos les abrazo muy fuerte, su buen amigo

Enric

4ª carta:

Castillo de San Julián . Cartagena . 16-5-35

Sr. Don Jaime Creus

Querido amigo Jaume: lo peor que le puede ocurrir a un hombre es ser militar y de España, aquí el militar no tiene derecho a ser ciudadano. Eso sí, tiene el deber de dejarse matar, cuando se lo ordenan, sin poder preguntar el porqué, sacar las castañas del fuego, para que se las coman otros y si vienen mal dadas pagar los vidrios rotos. ¡Vaya programita! Y lo peor del caso es, que cuando has dejado de serlo %a forciiori+te siguen tratando lo mismo. Hago estos comentarios a tenor de su pregunta sobre prensa, no la tengo porque me la han prohibido, los demás condenados paisanos reciben la que quieren, pero como yo fui militar sigo sufriendo las consecuencias, como si el haberlo sido fuera un estigma, que yo ya voy creyendo que sí lo es.

Además con el gobierno que nos disfrutamos se están poniendo las cosas, que la vida se nos hará imposible, parece que cada mañana se levantan pensando en una nueva manera de mortificarle a uno y como los de abajo ya sea por disciplina, miedo a la responsabilidad, deseo de hacer méritos, le secundan, los desgraciados que por dignidad hemos caído bajo sus garras las estamos pasando muy negras, hasta el extremo que yo, que me creí ser un hombre bueno, el día que recobre mi libertad, seré malo, pero malo con

ensañamiento, premeditación y alevosía. Esto lo digo ahora, después ya veremos.

A los suyos todo mi afecto y para V. un fuerte abrazo de su buen amigo

Enric

6ª carta:

Castillo de San Julián . Cartagena . 9-1-36

Sr. Don Jaime Creus

Querido amigo Jaume: no recuerdo haber dejado de contestar a ninguna suya; desde luego no puedo asegurarlo, pues es tanta la correspondencia que recibo que se me hace materialmente imposible llevar el control y esto que mi secretario es mi mano derecha.

Bueno querido Jaime, esto me parece que se acaba y que pronto podremos darnos un apretado abrazo fraternal y bailar una sardana simbólica, dando entrada en el corro a ciudadanos bien cribados pero con cribas de malla muy tupida y fabricada con la experiencia de todo lo ocurrido. Si así se hace, daré por bien empleados todos mis sufrimientos, pero si después de la lección se siguen los mismos vicios y corruptelas, entonces sí que lo mando todo a paseo, me arrincono a un sitio donde nadie me conozca, a llorar por la muerte de un pueblo que por su modo de obrar y pensar tiene los gobernantes que se merece.

Bueno hoy felicitats a tots els teus i amb una forta abraçada et dic ¡¡arreveure!!

Enric

